

O'RTA OSIYO HUDUDIDA QADIMGI DAVR MUSIQA MADANIYATI CHOLG'ULARI TARIXI

Jo'rayev Azamat Yusuf o'g'li

*Termiz davlat universiteti musiqa ta'limi kafedrasining cholg'u ijrochiligi
yo'nalishi talabasi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada yurtimizda qadim-qadimdan musiqa madaniyati shakllanish jarayoni. Xususan cholg'u asboblarining yaralish tarixi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Afrosiyob (Samarqand), Osiyo arfasi, Marv, Ur dinastiyasi, terrakotalar, ud, arfa.

Аннотация: В этой статье представлен процесс формирования музыкальной культуры в нашей стране с древнейших времен. В частности, освещается история создания музыкальных инструментов.

Ключевые слова: Афросиёб (Самарканд), Азиатская Арфа, Марв, династия УР, терракота, уд, Арфа.

Annotation: In this article the process of formation of music culture in our country from ancient times. In particular, the history of the injury of musical instruments is illuminated.

Keywords: Afrasiab (Samarkand), Asian harp, Marv, Ur Dinastia, Terracotta, ud, harp.

Yurtimiz istiqloлга erishgandan so'ng, barcha sohalar kabi milliy san'at durdonalarini asrab-avaylashga, qadriyatlarimizni tiklashga alohida ahamiyat berila boshlandi. Xalqimiz tarixi, o'tmishi, urf-odatlar, va madaniy merosimizga munosabat tubdan o'zgardi. Shu bois, urf-odatlar va an'analardan keng foydalanish, azaliy qadriyatlarimizni tiklash va ular vositasida yoshlar ongida milliy mafkurani shakllantirish muhim vazifalardan biriga aylandi. Bu jarayonda muqaddam musiqa ijrochiligida umuman foydalanilmayotgan, unutilish darajasiga yetib qolgan sodda musiqa cholg'ulari qayta jonlandi. Nafaqat havaskor folklor jamoalari faoliyatida, balki akademik yo'nalishdagi professional jamoalar va hatto, estrada ijrochiligida ham chang, qo'biz, sibizg'a, do'mbira, sopol nay kabi xalqimizning qadimiy cholg'ularidan foydalanish boshlandi.

O'rta Osiyo hududida juda qadimgi zamonlardan boshlangan tarixiy jarayon eramizdan avvalgi birinchi ming yillikning yarmidan boshlab o'z o'rnini boshqa turmush tarziga, ya'ni davlatchilikning shakllanishiga bo'shatib berdi. Buning natijasida ushbu hudud va Eron zaminida eramizdan avvalgi IV-III asrlardayoq bir nechta davlat paydo bo'ldi. Ushbu davlatlardagi shahar madaniyati asosan o'troq dehqonchilik va hunarmandchilikka asoslangan bo'lib, aholining boshqa bir qismi ko'chmanchilik turmush tarzini saqlab qoldi va ularning asosiy faoliyati chorvachilik bilan bog'liq bo'lganligini tarixdan bilamiz. Bu yerda yashagan aholining musiqa madaniyati ularning turmush tarzi bilan bevosita bog'liq bo'lganligini isbotlab o'tirishning hojati yo'q.

Afrosiyob (Samarqand) xarobalaridan topilgan jang qurollari, maishiy va badiiy sopol buyumlar, tangalar va boshqa ashyolar qatorida topilgan sopol terrakotalar (loydan yasilib, keyin olovda pishirilgan, orqa tomoni yassi, yuza qismi esa boʻrttirilgan koʻrinishdagi, boʻyi va eni taxminan 9-10 sm. boʻlgan sopol)da aks ettirilgan musiqachi erkak va ayollarning tasvirlari oʻsha davr musiqa cholgʻulari haqida juda qimmatli maʼlumotlarni beradi. Ularning taxminiy yoshi eramizdan avvalgi III-I asrlariga oidligi aniqlangan.

Afrosiyob terrakotalarida eng koʻp tasvirlangan musiqiy cholgʻu ud hisoblanadi. Bu esa ushbu cholgʻuning oʻsha davrda juda keng tarqalgan sevimli cholgʻu ekanligidan dalolat beradi. Tasvirlarda udning uch va toʻrt torli koʻrinishda ifodalangani kuzatiladi. Terrakotalar yaratilgan davrdan keyingi oʻtgan 7-8 asr davomida ham bu cholgʻularning koʻrinishi va torlarining sonida deyarli oʻzgarish boʻlmagan. Abu Nasr Farobiy tomonidan yaratilgan “Musiqqa haqida katta kitob”da ham ud cholgʻusi xuddi shunga yaqin tasvirlangan. Farobiydan keyin yaratilgan musiqiy risolalarda esa udning toʻrtinchi toriga qoʻshimcha ravishda Farobiy tomonidan beshinchi tor kiritilganligi va uning sozi kvarta oraligʻida sozlana boshlanganligi bayon etilgan.

Turkmanistonning janubiy qismida muqaddam hukm surgan Margʻiyona davlatining markazi Marv (hozirgi Bayram Ali shahri yaqini) oʻrnida topilgan terrakotalarda ham musiqa cholgʻularining tasviri uchraydi. Bu yerda Afrosiyob udiga oʻxshash ud cholgʻusi va undan farqlanadigan, suvoriy (otliq) qoʻlida tasvirlangan doʻmbirasimon cholgʻuni alohida koʻrsatish mumkin. Muallifning fikricha, suvoriy qoʻlidagi cholgʻu Togʻli Oltoy va Xakasiya oʻlkalarida “toshpur”, “xomus” kabi nomlanadigan baxshilar cholgʻulariga juda oʻxshab ketadi. Nima uchundir ushbu cholgʻuning hozirgacha Surxondaryo va Qashqadaryo baxshilarining sevimli cholgʻusi boʻlgan doʻmbira bilan aloqadorligi masalalari yoritilmagan.¹

Hozirgi Surxondaryo viloyati hududida hukm surgan Kushon davlatining eski shaharlari oʻrni (hozirgi Xolchayon va Dalvarzintepa) da olib borilgan qazilma ishlari natijasida ham musiqa cholgʻulariga oid (eramizdan oldingi I asr) artefaktlar topilgan. Xususan, Xolchayondagi Saroy xarobalarida topilgan loydan ishlangan va yupqa boʻyoq berilgan haykallar majmuasi ichida ud ushlagan ayolning tasviri alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki, toʻla saqlanmagan boʻlsa-da, uning libosi va yuz tuzilishiga koʻra bu ayol mahalliy aholi vakili ekanligini aniqlash mumkin. Dalvarzintepadan topilgan terrakotalarda ham ud va arfa ijrochilarining tasviri uchraydi.

Biz tahlil etayotgan davrda madaniy almashuvlar uzoq oʻlkalarga qaraganda yonma-yon joylashgan mamlakatlar bilan kengroq boʻlgan. Oʻrta Osiyo va Eron oʻrtasidagi madaniy almashuv haqida shunday fikrlar mavjud. Oʻsha davrda Soʻgʻd va Xurosonda bir xil cholgʻular mavjud boʻlgan. Qizigʻi shundaki, Sosoniylar davridagi Fors davlatining mashhur musiqachisi boʻlgan Borbad asli Oʻrta Osiyolik (Marvlik) boʻlgan va Eron musiqa tizimidagi yetti asosiy maqomlar

¹ Oʻ.Toshmatov, X.Beknazarov “Cholgʻushunoslik” darslik 10-12-betlar Toshkent-2018

(pardalar)ning ixtirosini uning nomi bilan bog'lashadi. Xusrav II saroyiga kelgan Borbad mukammal shakllangan musiqachi bo'lib, o'zi bilan vatanida juda keng tarqalgan barbat cholg'usi bilan birga, unda ijro etish texnikasini ham olib kelganligi aniq.

O'zbek xalq cholg'u asboblari ijro etish san'ati o'z taraqqiyotining ko'p asrlilik an'alarini meros qilib oldi. Ularning ildizlari qadim-qadim davrlarga borib taqaladi. 1933 yildagi Ayratom shaxristoni arxeologik qazilmalarida topilgan madaniy boyliklar, qadimiy adabiy manbalar, o'zidan ilgari turli musiqa asboblari mavjud bo'lganligidan dalolat beradi. Eramiz boshlarida turli tuman xalq cholg'u asboblari kundalik turmushda, ovda, saroy hayotida, madaniy bayram marosimlarida, xalq sayillarida ijrochilikda keng foydalanilgan. Xalq musiqa cholg'u asboblari asrlar davomida inoslarning ma'naviy ehtiyojlarini qondirib kelgan. Tasviriy san'at asarlari, sopol haykalchalar va turli xil miniatyuralar eramizning VII asrdayoq ikki turdagi xalq cholg'u ansambli mavjud bo'lganligidan dalolat beradi. O'rta asrlarda xalq musiqa ijodining og'zaki an'analari keng tarqalgan bo'lib, ular cholg'u musiqasining har xil janrlari, turkumlari, rang-barang musiqa san'ati turlari, ulkan madaniy meros sifatida avlodlardan avlodga o'tib kelgan. O'rta asrlarda musiqa ijrochiligi bir-biridan farqi o'laroq uch xil mustaqil uslub kasb etadi. 1) Farg'ona – Toshkent yo'nalishidagi (chor maqom) 2) Xorazm ijrochilik yo'nalishi (olti yarim maqom, panjgoh ham kirgan) 3) Samarqand – Buxoro ijrochilik uslubi, ya'ni shashmaqomdir. 4) Qashqadaryo–Surxandaryo dostonchilik sanatlari XIX asr oxiri XX asr boshlarida xalq cholg'ularida ijrochilik san'ati rivojlanishi, yangi ijtimoiy-siyosiy sharoit, Ovroq madaniyati ta'siri bilan bog'lanadi. XX asrning 50-chi yillaridan yangi sozlarning orkestr tarkibiga kirib kelishi va ularning orkestrdagi imkoniyatlari oshdi. O'zbek xalq cholg'u asboblari takomillashtirish (oilalarga bo'lish) kabi qator ilmiy izlanishlardan so'ng, o'zbek xalq cholg'ulari soni anchaga ortdi. Shunday qilib, O'zbek xalq cholg'u asboblari paydo bo'lishi va takomillashining boy tarixi bilan bog'liq bilimlar, musiqa ijrochilik texnikasi, imkoniyati va taraqqiyoti qonuniyatlarini ochishga yordam beradi. Ma'ruza matnida Respublikaning oliy va o'rta maxsus bilim yurtlari talaba va o'quvchilariga "O'zbek xalq cholg'u asboblari tarixi" va nazaryasini o'rgatish, yoshlarning badiiy-estetik dunyoqarashini shakllantirish, musiqa san'atini rivojlantirish hamda ma'naviy-ma'rifiy, madaniy va ahloqiy sifatlarini oshirishda katta xizmat qiladi.

Bundan yaqqol ko'rinib turibdiki, yurtimizda musiqa sohasida xususan, cholg'u sohasida ajdodlarimizning qiziqishi yuqori bo'lganligi va cholg'u asboblari yaratilish tarixi qadim o'tmishdan bizgacha sayqallanib yetib kelishida ajdodlarimizning xizmati beqiyosdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bekzod Bahrom O'G'Li Choriyev O'zbekistonda xalq cholg'ularining takomillashuv jarayonlari hamda ko'p ovoqli orkestr va ansambllarning tashkil topishi // Science and Education. 2022. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-xalq-cholg-ularining->

- takomillashuv-jarayonlari-hamda-ko-p-ovozli-orkestr-va-ansamblarning-tashkil-topishi (дата обращения: 07.10.2022).
2. Choriyev, B. (2022). ISSUES TO INCREASE THE EFFECTIVENESS OF MUSIC CULTURE CLASSES IN SECONDARY SCHOOLS. *Journal of Integrated Education and Research*, 1(1), 67-73.
 3. Boboramazonovich, K. O. (2022). CHARACTERISTICS OF THE PERFORMANCE OF PEOPLE IN ALLAH, LAPARS, SPEECH IN THE SURKHAN VOLUME. ТАЪЛИМ ВА РИВОЖЛАНИШ ТАҲЛИЛИ ОНЛАЙН ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ, 95-102.
 4. URL: <http://www.sciencebox.uz/index.php/ajed/article/view/1517>
 5. Choriyev, B. B. (2019). Ideological bases for the modernization of Uzbek folk instruments. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 12 (80), 83-87.
 6. URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=42657401>
 7. DOI: 10.15863/TAS.2019.12.80.17
 8. . Choriyev, B. B. O. G. L. (2022). O'zbekistonda xalq cholg'ularining takomillashuv jarayonlari hamda ko'p ovozli orkestr va ansamblarning tashkil topishi. *Science and Education*, 3(4), 776-780.
 9. [URL:https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-xalq-cholg-ularining-takomillashuv-jarayonlari-hamda-ko-p-ovozli-orkestr-va-ansamblarning-tashkil-topishi](https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-xalq-cholg-ularining-takomillashuv-jarayonlari-hamda-ko-p-ovozli-orkestr-va-ansamblarning-tashkil-topishi).
 10. Choriyev, B. (2021). UMUMIY O'RTA TA'LIM MUASSASALARIDA MUSIQA MADANIYATI DARSLARI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI KAMCHILIKLAR VA MUAMMOLAR.
 11. URL: <https://scienceweb.uz/publication/2144>
 12. O'.Toshmatov, X. Beknazarov "Cholg'ushunoslik" (Oliy ta'lim muassasalari uchun o'quv qo'llanma) Nasaf nashriyoti 2006 y.
 13. Choriyev, B. (2021). BOLALAR MUSIQA VA SAN'AT MAKTABLARI HAMDA UMUMIY O'RTA TA'LIM MUAASSASALARI INTEGRATSIYASINI TA'MINLASHNING NAZARIY ASOSLARI.
 14. Nazarov, X. A. (2022). Qadimgi davrlarda vujudga kelgan ilk cholg'ular va ularning rivoji. *Science and Education*, 3(4), 939-942.